

תמול שלשום

events, happenings – קורות
 anonymous – אלמוני
 youth – בחרות
 rabies – כלבת
 to follow – עוקב, לעקוב
 process – תהליך
 failing – כושל
 pioneership – חלוציות
 apprenticeship – השתלמות
 professional – מקצועי
 artisan painter – צבע-אומן
 repeating – חוזר ונשנה

to integrate – לשלב
 observation – התבוננות
 to focus – מתמקד, להתמקד
 to spread out – לפרש
 factions – סיעות
 achievements – הישגים

actually – למעשה
 here: aspect – מישור
 to imply – לרמז

complexity – מורכבות
 plot – עלילה
 layer – רובד
 fine diagnosis – דקות אבחנה
 time period – תקופה
 decisive – מכריעה

הרומן עוקב אחר קורותיו של יצחק קומר – אחד מחייליה האלמוניים של העלייה השנייה – החל מימי בחרותו בגליציה ועד למותו הטרגי ממחלת הכלבת בלב היישוב היהודי הישן בירושלים. בין לבין עוקב הסופר אחר תהליך עלייתו של יצחק ארצה, אחר ניסיונותיו הכושלים לממש את אידאל החלוציות בארץ ישראל, אחר סיפורי חברויותיו ואהבותיו, אחר תהליך השתלמותו המקצועית כצבע-אומן ואחר ניסיונותיו החוזרים ונשנים למצוא לעצמו בית בארץ ישראל.

ברומן הצליח עגנון לשלב בין שתי פרספקטיבות של ההתבוננות – הפרספקטיבה האישית והפסיכולוגית מתמקדת בדרכו האישית של יצחק, והפרספקטיבה הלאומית-קולקטיבית פורשת את הביוגרפיה של הדור, על פלגיו, סיעותיו, אתגרו, ערכיו, בעיותיו, כישלונותיו ו**הישגיו**.

ישנם הרבה פרטים אוטוביוגרפים בתמול שלשום, ולמעשה רבים רואים ביצחק קומר את עגנון עצמו. הפרטים האוטוביוגרפיים מופיעים הן במישור הישיר, והן במטפורי. למשל העלייה של יצחק לארץ ישראל מתאימה לזו של עגנון, תיאור משפחתו של קומר מרמז על משפחת צ'צ'קס (משפחתו של הסופר) בגולה, ועוד

הרומן שפורסם ב-1946 נחשב ליצירת מופת בספרות העברית כולה. מעבר להישגיו הספרותיים – מורכבות העלילה, שימוש במגוון רבדים של הלשון העברית, דקות אבחנה פסיכולוגית ושילוב ייחודי בין אירוניה לפתוס ובין ראליזם לסימבוליזם – הרומן מתאר את חיי היישוב העברי בארץ ישראל בתקופה המכריעה להקמתו ולהתפתחותו – תקופת העלייה השנייה.

שיי עגנון

תמול שלשום

כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון

ספינה – ship
 שער – gate
 קופץ, לקפוץ – to jump
 עפר – אדמה
 פרט, לפרוט – here: to pucker
 שפתיו, שפתיים – lips
 שוחק – צוחק
 לבדוק – to examine
 מניחים, להניח – to allow
 קשרו, לקשור – to tie
 משרת – servant, worker
 סולמאות (סולמות) – ladders
 על גבי – on top
 ערומים – naked
 איום – awful, terrible
 קול – voice
 מטיל אימה – to shed fear
 בזיון – contempt
 מטלטלים – belongings
 נחטפו – were grabbed
 נעלמו – disappeared
 סמוכות – קרובות
 ערבוביא (ערבוביה) – chaos
 נעקר – was severed
 דוחק – crowding, congestion
 קנח, לקנח – to wipe
 זיעה – sweat

הגיעה ספינתנו ליפו שהיא שער ארץ ישראל. מגיע יהודי
 לארץ ישראל קופץ ומנשק עפרה, מתוך שמחה של בכיה
 ומתוך בכיה של שמחה. יצחק לא שמח ולא בכה, אלא פרט
 שפתיו כמי ששוחק, ולא קפץ מן הספינה, שכל זמן שלא בא
 רופא לבדוק את נוסעי הספינה אין מניחים לאדם לצאת.
 קשרו משרתי הספינה סולמאות לספינה. קפצו בני אדם משונים
 ובאו ועלו. אלו על גבי אלו ואלו לפני מאלו. מהם ערומים
 למחצה ופניהם איומות וקולם הולך מסוף הספינה ועד סופה.
 אפילו בחלום מטיילים היו עלינו אימה. עמדו משרתי הספינה
 והביטו עליהם, אלו מתוך צחוק ואלו בבזיון. אנשים ונשים
 ומטלטלים נחטפו ונעלמו בתוך ספינות קטנות שעמדו סמוכות
 לספינה. עמד לו יצחק בתוך ערבוביא זו. שפתיו פרוטות, אבל
 שחוקו נעקר. לכל מקום שפונה רעש ודוחק. בלא הפסק קנח
 פניו מזיעתו, וכשהיה מקנח את פניו דומה היה עליו שמקנח
 זיעתו בזיעה חמה הימנה. משרתי הספינה נדחקים ודוחקים.
 פולטים קללות ורצים. פניהם השחירו מפיה עשן ואבק פחמים.
 אימתי יפסק הרעש הזה ואימתי נצא מכאן? אלף פעמים נדחק
 ממקום למקום. וכבר אינו מרגיש ברגליו. דומה שהוא נרתע
 וזוחל על מעיו. בא הרופא ובדק את ניירותיהם של נוסעי
 הספינה. ואנשים חדשים רצים מבוהלים כשהם בולשים את
 נוסעי הספינה ומביטים אילך ואילך. פתאום מתנפלים על
 העולים, אלו מתוך בכיה של שמחה ואלו מתוך שמחה של בכיה.
 יצחק שכח לשם מה הוא עומד כאן ומה צפוי לו. סמוך לו עומדת
 אותה זקנה שנסעה עמו בספינה, כשהיא חבוקה בזרועות אשה
 אחרת ובוכות זו על זו. וכשפסקה אותה אשה לבכות על צוארי
 אמה תפסה את ידיו של הזקן ובכתה עליהן, כשהוא מחליק אותה
 ואומר נו נו, שא שא. הבין יצחק מדעתו שזו הבת שדיברו בה
 הזקנים בספינה והיה מתקנא בהם, שעם כניסתם לארץ נמצא
 להם אדם קרוב. אילמלא לא היה בוש היה מתקרב אצלה ולא

היה מיותם כל כך. התחיל מדמה לעצמו שהזקנים אומרים לו בוא עמנו, ואותה אשה נותנת לו חנייה בביתה, והוא מוצא לו מנוחה מטלטולים על הים וביבשה, שעשרה ימים עשה על הים ושלושה ימים עשה ביבשה. אבל לא הרי המעשים כהרי הדמיון. עד שהדמיון מדמה דמיונות ירדו בני לווייתו עם אותה אשה לתוך ספינה קטנה ונשתתיר יצחק מיותם פי כמה מרובה.

באו שנים שלושה בני אדם, זה חטף את שקן וזה נטל את מלתחתו וזה משכו עמו. הבין יצחק מדעתו, שאלו הם שנשלחו לקראתו להקל עליו את כניסתו לארץ, ועל דרך המליצה אמר בלבו, אמנו ציון שלחה את בניה להקביל את פני אחיהם שחזר אצלה. ביקש להראות להם את איגרותיו שכתבו עליו גדולי גליצא כדי שידעו שלא טעו בו. לא הספיק להוציאן, עד שנמצא יושב בספינה קטנה מטולטל בין צוקין וסלעים. הספינה יורדת ועולה בין גלי מגור וקצף לבן ועכור וירוק ולבן עולה מהם, ומים מלוחים מטפחים על פניו וידיה ונושכים בעיניו. הספנים מוליכים את הספינה באף, וקללות ובכיות יוצאות מספינה לספינה. הספנים מטפחים במשוטיהם וכובשים את המים הקשים, כשהם מקללים וצועקים אלו כנגד אלו ואלו כנגד אלו. סלעים גברתניים נזקרים מתוך הים לנגח את הספינה הפרוצה והיא משתמטת מהם והם מתכעסים ומתרעמים. יורדים לים ומארבים לספינה בסתר, וחוזרים ועולים ומתיזים קצפם על הספינה ועל יושביה. אבל הספינה חותרת והולכת לה. **עד** שלא ידע יצחק אם יצא בשלום תפסו ספן והעלה אותו ליבשה.

חטף, לחטוף – to grab
שק – bag
נטל – לקח
מלתחה – wardrobe, cloths
לקראת – towards
להקל – to ease
על דרך המליצה – poetically
אגרת – letter, document
טעו, לטעות – to mistake
מטולטל – was moved, tossed
צוק – סלע – rock

תפס, לתפוס – to hold, grab, catch
ספן – seaman
יבשה – dry land

ספר ראשון

ארץ חפץ

פרק ראשון: על אדמת ארץ ישראל

א

עמד לו יצחק על אדמת ארץ ישראל שנתחמד לה כל ימיו לראותה. למטה מרגליו סלעיה של ארץ ישראל ולמעלה מראשו יוקדת שמשו של ארץ ישראל ובתיה של יפו צפים ועולים מן הים כגדודי רוח כענני הוד, והים מרתיע ובא לעיר, ולא זה בולע את העיר ולא זו שותה את הים. לפני שעה שתי שעות היה יצחק על הים ועכשיו הוא כיבשה. לפני שעה שתי שעות היה שותה אורה של חוצה לארץ ועכשיו הוא שותה אורה של ארץ ישראל. לא הספיק לצרוף מחשבותיו עד שעמדו עליו הספנים ותבעו ממנו ממן. הוציא ארנקו ונתן להם. חזרו ותבעו עוד. נתן להם. חזרו ותבעו עוד. לסוף בקשו בקשיו.

כיון שנפטר מן הערביים בא יהודי ונטל מטלטליו של יצחק. הוליכו דרך שווקים ומבואות, סימטאות וחצירות. אילנות מרובי ענפים מתמרים ועולים, ומיני בהמות משונות מעלות גרה. ובני אדם צנופי מצנפות מלעיגים בשפתותם. החמה יוקדת מלמעלה והחול כוער מלמטה. בשרו של יצחק שלהבת אש וגידיו אש לוהטת. גרונו צרוד ולשונו כחררה ושפתותיו יבשות וכל גופו קנקן של זיעה. פתאום נשבה רוח קלה והביאה עמה חיים. אלא כשם שבאה פתאום כך נעלמה פתאום. ושוב הוא נתון כבתוך נרתיק של אש וכבתוך בריכה של רותחין. הביט לפניו והיה משתומם. הביאו בן לווייתו לחצר אחת והכניסו לבית אפל מלא שקים וצרורות ומטלטלים וחבילות וסלים וארגזים ותיבות, ואמר לו, כבר מסדרים את השולחן ומיד יקראו לו לסעודה. מישמש יצחק באותן איגרות שכתבו עליו מנהיגיו שבלמברג כדי להראות לבעל הבית שלא טעה בו.

בעל הבית לא טעה ביצחק, אבל יצחק טעה בבעל הבית. בית זה פונדק היה ובעל הבית פונדקי וכל השתדלויות שלו עם יצחק לא היו אלא כדי ליטול

נתחמד (חמד) – coveted

יוקדת – blazing

צפים, לצוף – to float

גדוד – battalion

הוד – splendor

מרתיע (נרתע) – recoils

בולע, לבלוע – to swallow

לצרוף – to refine

תבעו, לתבוע – to demand

ממן – כסף

ארנק – wallet

בקשיו – bribe (Arabic)

נפטר, להפטר – to get rid of

נטל – לקח

מטלטלים – belongings

מבוא – entryway

סימטה – alley

חצר – yard

אילנות – עצים

ענפים – branches

מתמרים, להתמר – to rise

בהמות – beasts, animals

מעלות גרה – to ruminate

צנוף מצנפת – wearing a hat

מלעיגים – מדברים

חמה – שמש

בוער, לבעור – to burn

בשר – flesh

שלהבת – flame

גיד – tendon

צרוד – hoarse

חררה – a cake baked on coals

(biblical)

נשבה, לנשוב – to blow

נרתיק – a pouch, case

משתומם – wandering

בן לווייה – escort

אפל – dark

צרור – bundle

ארגז – box

סעודה – meal

מישמש, למשמש – to feel

פונדק – inn

השתדלות – effort

ליטול – לקחת

מזונות – payment for food
 להתגלגל – to find ones way
 אכסניא – inn, hostel
 כחוש – thin
 פשפשים – bedbugs
 חיבה – liking
 להצדיק את הדין – to accept the verdict
 גולה – diaspora
 חילוק – debate
 ציפה, לצפות – to look forward to
 מושבה – agricultural settlement
 סעוד – אכול
 להיכן – לאן
 קרון – carriage
 להחריבו, להחריב – to destroy
 לעכב – to delay
 פרק – זמן
 משנתגלגל – stumbled upon,
 happened to come
 כלו, לכלות – להגמר
 לסוף דעתו – to understand
 עגלה – carriage, wagon

שכר דירה ומזונות. אילו הלך יצחק עם אחרים שנטפלו לו בספינה לא היה צריך להתגלגל באכסניא זו שמזונותיה כחושים ופשפשים שמנים, שמוציאים ממנו את דמו כלילה כבעליהם שמוציא ממנו דמיו כיום. או אפשר אף אותם שנטפלו לו בראשונה פונדקאים הם שכל חיבתם בשביל ממון. הצדיק עליו יצחק את הדין וקיבל הכל באהבה. אמר יצחק למחר אני יוצא לשדה ואני צריך לממון זה שהבאתי מן הגולה, ואין חילוק אם נטלו ממני הרבה אם נטלו מעט.

עשה יצחק אותו היום וכל הלילה במלון. שתה הרבה וישן מעט וציפה לאור לילך למושבה. כיון שהאיר היום וביקש לילך, אמר לו בעל הבית סעוד תחילה ואחר כך אתה הולך. כיון שסעוד ועמד לילך, אמר לו להיכן? אמר לו לפתח תקוה. אמר לו כבר יצא הקרון. ביקש לילך לראשון לציון, אמר לו, היום אין קרון יוצא לשם. ביקש לילך למקום אחר, אמר לו מקום זה עלו עליו ערביים והחריבוהו. וכן כל מקום שיצחק ביקש לילך לשם מצא בו בעל האכסניא דבר לעכבו. אותו פרק עמדה האכסניא ריקה בלא אורחים ומשנתגלגל אורח לאכסניא החזיק בו הפונדקי עד שכלו לו מעותיו. הגיע יצחק לסוף דעתו של פונדקי. עמד והלך לבקש לו עגלה.

ב

יצא יצחק לחזור אחרי עגלה. אינו מספיק לפסוע פסיעה אחת עד ששוקע בשתי רגליו בחול. זה החול של יפו שחותר תחתיו לבלוע אותו. אינך מספיק לעמוד עליו, עד שהוא מתפספס ונעשה חורים חורים. החמה עמדה בתקיפותה והיתה קופחת על ראשו של יצחק. עיניו נתמלאו מים מלוחים והאש ליחכה אותן והרתיחתן. בגדיו כבדים ומנעליו לוחים כגחלים. הכתונת המגוהצת שלבש לכבוד הארץ שרויה על לבו כמצה שרויה, והכובע מוריד טללים מלוחים על פניו. בתים חשוכי צורה עומדים מפוזרים בחול, שעולה למעלה מאסקופותיהם ומתחכך בכתלים. החלונות מוגפים ותריסיהם מבהיקים בחמה. שום סימן של חיים לא ניכר בבתים אלו, אלא שלוליות של שופכין שעומדות על מלואן ומעלות ריח רע מעידות שבריות בני אדם דרים שם.

מהלך לו יצחק במדברה של יפו. אדם אין בארץ ובשמים אין ציפור. החמה בלבד עומדת בין שמים לארץ כמין ישות איומה, שאינה סובלת ישות אחרת על פניה. אם לא יכוה באש יתמזמז בזיעה. כבר פסק יצחק מלהרגיש בבגדיו ובמנעליו, שהוא והם נעשו חטיבה אחת. לסוף ניטלה ממנו אף הרגשת עצמו, כאילו נסתלק מעצמו.

ישות – entity
 איומה – horrible, terrible
 סובלת, לסבול – to tolerate
 יכוה – will be burned
 יתמזמז – here: will melt
 חטיבה – a piece
 ניטלה – was taken
 נסתלק, להסתלק – to depart

בחמלת השם עליו לא אבדו עשתונותיו. הכיר יצחק את הדרך שבא משם וידע שיכול לחזור לאכסניא. אימץ את לבבו ולא חזר. אמר, היום אני מגיע למושבה ונכנס ליער ויושב בצלו של אילן ואין כל חמה שבעולם יכולה לי. בעל דמיון היה יצחק והיה מדמה שאנשי המושבות נטעו יערות לישוב בצלם.

אחר שעה קטנה יצא יצחק מתוך מדברה של חול והגיע למקום יישוב. גמלים וחמורים ופרדות טעונים סחורה עמדו להם, כאילו לא עליהם רובץ המשא. סמוך להם ישבו כמה ערביים ושפופרות ארוכות ומגוונות בפיהם, ועיניהם נשואות לשמים. סמוך להם עמדו כמה יהודים ופילפלו עם הערביים.

פגע יצחק בבחור אחד. אמר לו, כי אדוני, איה איפה אמצא בזה עגלה נוסעת למושבה אחת ממושבות ישראל? פשט הבחור את ידו ונתן לו שלום. האיר לו פנים ואמר, איש חדש, איש חדש. נענע לו יצחק ראשו בענוה ואמר, אתמול באתי, ועתה אני מבקש לילך לפתח תקוה או לראשון לציון. שמא יודע אדוני איה איפוא אמצא עגלה. השיבו הבחור ואמר לו, רואה אדוני שורה של אילנוס ירוקים. אם כיין יפנה נא אדוני כלפי אויסם האילנוס הירוקים, ושם ימצא אדוני עס העגלוס שאדוני מבקיש, היין אויסן שהוילכוים לפייסח תיקווי והיין אויסן שהוילכוים לרחויבס ולרישוין לציון וכיין אויסן שהוילכוים לשאר מוישבוים אחיינו בני ישראליל היוישבים על אדמס הקידיש בארץ הקדוישי. כל כך למה, כדי ללגלג עליו שהיה מדבר במבטא אשכנזי. נכנס יצחק עמו בשיחה. לבסוף נכנסו לבית קהה לשותות מי לימון.

בכניסתם מצאו סיעה של בחורים, שישבו כאחד דמומים ומרושלים. הגביהו עיניהם המיוגעות כלפי יצחק והביטו בו. פשט אחד מן החבורה את ידו ונתן לו שלום ואמר, איש חדש, והאריך בשינין כמי שמשתיק את מחשבותיו וקורא שא שא. החזיר לו יצחק שלום ואמר, אתמול זכיתי לעלות לארץ. ובשעת דיבורו הניף בכובעו כבמניפה והשיב בו רוח על פניו, קינח את זיעתו ואמר, חם כאן, חם כאן. קרא אחד בתמיהה, עדיין לא יצא אייר וכבר חם לו. נסתכל אחר בבגדיו של יצחק ואמר, מתלהבת היא השמש מפטריוטים שכמותך.

הזמין יצחק מי לימון לו ולחברו ולחבריו של חברו. שתה ולא נתרווה, שתה ולא נתרווה. עד שלא נכנס המשקה לגוף יצא על הפנים. אחז את כוסו וקינח

פגע - פגש
בי אדוני - בבקשה
האיר פנים - חייך
נענע, לנענע - to shake
בענוה - modestly
שמא - אולי
איה - איפה

ללגלג - to mock

זיעתו, קינח זיעתו וחזר ושתה. המים הללו בתחילה הם חמוצים ומתוקים ולבסוף שפין במעים ונותנים טעם תפל בפה. הזמינו להם חבריו קהוה שחורה להעביר את הטעם.

שאל אחד את יצחק, מה חדשות יש בעולם? יצחק שהיה סבור שאין עולם אלא ארץ ישראל השיב ואמר, איש חדש אני בארץ ועדיין לא שמעתי כלום. אדרבא, אפשר שאשמע ממך מה חדשות יש בארץ. נענה אחד ואמר, חדשות אתה מבקש לשמוע. ובכן שמע. מקום זה מהו, בית קהוה, הלוא. ואדם זה שמדבר עמך מהו, פועל בארץ, הלוא. ויום זה מהו, יום כשאר כל ימים, הלוא. אם כן מה לפועל בבית קהוה ביום של חול? אלא שחזיר על כל האפנדים שבמושבות ארץ ישראל ולא מצא מה יעשה. ולמה לא מצא מה יעשה, מפני שמלאכתם נעשית על ידי ערביים. ולמה אינו פונה למלאכת הבנין? הרי בית ספר עברי נבנה כאן ביפו ממעותיו של נדבן יהודי בסיועו של וועד חובבי ציון שבאודיסא, ובוודאי צריכים לידיים עובדות. אלא שאמרכלי הבנין דוחים אותנו ואומרים כבר מסרנו את מלאכת הבנין בידי קבלנים, והקבלנים דוחים אותנו, שנוח להם לעבוד בפועלים נכרים, שהנכרים עולים להם בפחות. ושלא יהיו אומרים שדוחים אותנו מחמת שאנו עולים להם לפי חשבונם יותר על כדי צרכי רווחיהם הם מלעזים עלינו שאין אנו בקיאים במלאכה. לא די שנוטלים את פרנסתנו, אלא שמחללים את שמנו. מה אתה מביט בי? אי אתה מבין לשון בני אדם?

יצחק הבין ולא הבין. הבין שבונים בית ספר עברי, ולא הבין מעשה הקבלנים. הבין שחזיר זה על כל המושבות, ולא הבין שלא העלה בידו כלום. ולמה לא הבין, והלוא היה שומע עברית, אלא שהיה זה מדבר בהברה ספרדית, והיה בולל קללות רוסיות וערביות במלים שנתחדשו בארץ. כמה חביבה היתה עליו על יצחק שיחתו של זה, שנאמרה בעברית ובארץ ישראל.

נענה אחד ואמר, בזמן שפקידי מוסדותינו הלאומיים יש מהם שמקבלים משכורת כשל גוברנטור קובלים הם עלינו הפועלים שאנו מבקשים שכר עבודה שנים שלושה בישליקים ליום. שמא חכמים הם ממנו, אלא חכמה יתירה נטלו להם, שעשו עצמם אפיטרופסים על היישוב, והושיבו עצמם במשרדים וכותבים תזכירים, בזמן שאנו מושכים עורנו מעצמותינו ונוטלים חלק בראש כל הצרות.

רמז אחד על יצחק ואמר, מפני מה אתם מבעיתם אותו? אמר זה שדיבר

קבלן – contractor
חיזר, לחזר על – to search, ask
for
מושבה – agricultural settlement
הלוא – indeed
הברה – accent
בולל, לבלול – to mix
קללות – curses
חביבה – נחמדה

בראשונה, שמא אידיליה של ארץ ישראל אחבר בשבילי? אמר לו, דבר זה מניח אני לפייטנים ולתיירים, ואני אשאל אתכם, כלום אתם בלבד נוטלים חלק ביסורים? והלא יש כאן בני אדם שבאו לפנינו, שאם אנו באים לספר הצרות שהיו מצויות לבוא עליהם אין אנו מספיקים. באו לארץ ציה, מקום קדחת קשה וגדודי ליסטים וחוקים קשים ומושלים רעים. בנו להם בתים, באו פקידי המלך והרסום. זרעו, באו שכניהם ושלחו בעירם בקמה. הבריחום, הלכו לצעוק לפני השלטון שהיהודים התנפלו עליהם. ואם נשתייר קצת מן התבואה לא ידעו אם יזרעו אותה לשנה הבאה או ישחדו בה את הפקידים שלא יעוותו עליהם את הדינים. ומה שהצילו מידי אדם ניטל מהם בידי שמים. והם לא נתיאשו ועמדו בכל הצרות וקיימו את היישוב ביסוריהם והפכו מדברות של ארץ ישראל לבתים ולכרמים ולשדות. וכיון שהזכיר את יסוריהם סיפר גבורתם, וכיון שסיפר הוסיפו חבריו וסיפרו והוסיפו. כך ישבו וסיפרו סיפורים של פגעים וסיפורים של גבורה, על אותם שבשפלה ועל אותם שבהרים, על אותם שבחולות ועל אותם שבבצה. על אותם שאוכלים מתבואת שדיהם ועל אותם שהארץ אוכלת אותם. קטנה היא ארצנו ומה רבו צרותיה. והואיל וסיפרו על המושבות סיפרו על מייסדיהן. ובשעה שהיו מספרים תמיהים היו על עצמם שלא הרגישו עד עכשיו בגבורתם של אלו.

כמה חביבה היתה עליו על יצחק אותה שעה שהוא יושב בארץ ישראל במחיצתם של פועלי ארץ ישראל שמספרים בבניינה של ארץ ישראל. ארץ ישראל אינה נקנית אלא ביסורים, וכל שחביבה ארץ ישראל עליו ומקבל עליה יסורים באהבה זוכה ורואה בבניינה.

בתוך שהם יושבים התחיל הרעב מציקם. עמד אחד מן החבורה ואמר, הגיעה עת הצהרים. מי שהיה לו בישליק או חצי בישליק התחיל מתייעץ עם לבו אם לסעוד בצהרים או בערב, ומי שלא היתה פרוטה בידו ממילא היה פטור מהרהורים יתירים. יצחק שהיה קשה לו לפרוש מן החבורה זימן את כולם לסעוד עמו. באמת ביקש לילך למושבה, אלא שכדאי לו לבטל יום אחד על ידם. ישבו ואכלו כאחד. הם כדי שבעם, הוא שלא היה רגיל במאכלים של ארץ ישראל אכל מעט, ואף זה לא לפי ווסתו. לאחר שאכלו ושתו פרע יציאותיהם. כמה כבדה מטבע של ארץ ישראל וכמה מנינים יש בה, פרנקים ומגידות ובישליקים ומטליקים. אם יהיו נותנים כל המטבעות בכף המאזנים וכל המאכלים בכף שניה המטבעות מכריעות את כולם.